

Instytut Medycyny Pracy w Łodzi;
Krajowe Centrum Promocji Zdrowia w Miejscu Pracy
Nofer Institute of Occupational Medicine,
The National Centre for Workplace Health Promotion

JACEK PYŻALSKI

Psychosocial dangers to Polish teachers' health

Psychospołeczne zagrożenia zdrowia polskich pedagogów

Literatura przedmiotu wskazuje na fakt występowania w miejscu pracy szeregu czynników o charakterze fizycznym i psychospołecznym oddziałujących na stan zdrowia zatrudnionych (Indulski, 1999). Szczególnie często w ostatnim okresie podkreśla się zagrożenia zdrowia psychicznego związane z doświadczaniem stresu zawodowego.

Stres zawodowy definiowany jest przez National Institute of Occupational Safety and Health (Narodowy Instytut Zdrowia i Bezpieczeństwa w Miejscu Pracy), jako szkodliwe psychiczne i emocjonalne reakcje, które pojawiają się, gdy wymagania zawodowe są rozbieżne z umiejętnościami, możliwościami i potrzebami pracownika (NIOSH, 1998). Problematyka stresu zawodowego jest niezwykle istotna ze względu na fakt potwierdzonego związku tego zjawiska z gorszym stanem zdrowia, negatywnymi zachowaniami zdrowotnymi oraz obniżoną jakością globalnego funkcjonowaniem człowieka (np. Pyżalski, 2002).

Problematyka stresu zawodowego ma szczególne znaczenie w przypadku osób zatrudnionych w tzw. zawodach społecznych (human services) zwanych także profesjami pomocowymi (helping professions). Do tej grupy zawodów zaliczamy wszystkie te profesje, których istotą jest praca z ludźmi, permanentna komunikacja i zaangażowanie interpersonalne (np. pracownicy sektora medycznego, oświaty, pomocy społecznej). Jest tak, dlatego, że w ciągu ostatnich dziesięcioleci obserwujemy wzrost ilości osób zatrudnionych w tym sektorze (Paoli, 1997) oraz dlatego, że zarówno w aspekcie jakościowym, jak i ilościowym placówki pomocowe bogate są w czynniki obciążające, głównie o charakterze psychospołecznym.

Profesją pomocową o szczególnym znaczeniu społecznym jest zawód nauczyciela. Czynniki związane z pracą zawodową obciążające oddziałujące na pedagogów znalazły swoją konceptualizację w koncepcji stresu nauczycielskiego, który jest najczęściej definiowany jako doświadczane przez pedagogów negatywne i nieprzyjemne emocje związane z różnymi aspektami wykonywanej przez nich pracy (Kyriacou, 1987). Koncepcję tą poszerza ujęcie Trendalla (Kelly i Berthelsen, 1995) traktujące stres nauczycielski jako wieloczynnikowy konstrukt złożony z czynników uwzględniających:

- właściwości osobiste nauczyciela
- właściwości miejsca pracy (placówki)
- czynniki społeczne w skali makro (dotyczące całego społeczeństwa)

Tak rozumiany stres nauczycielski bywał bardzo różnie operacjonalizowany w badaniach. Głównie używano tutaj skal kwestionariuszy samoopisowych uwzględniających listy obciążeń.

Celem przedstawionych badań było określenie ilościowego i jakościowego wymiaru obciążeń zawodowych polskich pedagogów zatrudnionych w placówkach specjalnych i ogólnodostępnych.

MATERIAŁ

Badania zrealizowano metodą kwestionariuszową w roku 2003 i 2004 na próbie 191 nauczycieli zatrudnionych w placówkach specjalnych i ogólnodostępnych. Kobiety stanowiły 80,1% próby (153 osoby), mężczyźni - 17, 3% (33 osoby). Pięciu respondentów nie podało danych dotyczących płci. Średni wiek badanych wynosił 40lat (od 22 do 61lat). Średni staż pracy pedagogicznej respondentów wynosił 15 lat (od 3 miesięcy do 55 lat). Tabela 1. Przedstawia rozkład badanej próby ze względu na miejsce pracy.

Tabela 1. Rozkład próby ze względu na miejsce pracy

Miejsce pracy	liczność (n)	odsetek próby (%)
Klasa integracyjna	31	16,2
Zakład poprawczy	13	6,8
Dom dziecka	13	6,8
Placówka dla lekko upośledzonych umysłowo	53	27,7
Placówka dla głębiej upośledzonych umysłowo	15	7,9
Przedszkole specjalne	15	7,9
Szkoła podstawowa ogólnodostępna	6	3,1
Gimnazjum ogólnodostępne	45	23,6
Razem	191	100

Dla celów analitycznych przyjęto w dalszej części pracy następującą terminologię:

- Pedagodzy placówek ogólnodostępnych – osoby zatrudnione w gimnazjum i szkole podstawowej ogólnodostępnej (n=51).
- Pedagodzy placówek specjalnych (specjalni)-pedagodzy zatrudnieni w pozostałych placówkach wymienionych w tab. 1. Zostali oni wyodrębnieni ze względu na pracę ze specyficznym typem klienta (np. uczniem niedostosowanym społecznie lub upośledzonym umysłowo)(n=140)

Tak dobrana próba pozwala na poszukiwanie pewnych zależności oraz wstępne rozpoznanie problemu. Nie uprawnia ona jednak do rozstrzygnięć dotyczących całej populacji polskich pedagogów. Zwrotność kwestionariuszy wynosiła ok. 90%.

METODA

Badani wypełniali zestaw 3 kwestionariuszy

1. Kwestionariusz „Obciążenia psychospołeczne w zawodzie nauczyciela” (OPN) autorstwa J. Pyżalskiego i P. Plichty. Kwestionariusz ten zawiera 42 pozycje i mierzy obciążenia psychospołeczne nauczyciela w 3 obszarach:
 - obciążenia wynikające z zachowania uczniów i ich rodzin – zaliczono tutaj takie zachowania tj. bójki, używanie wulgarnego słownictwa, roszczeniowość itp.
 - obciążenia systemowe – związane z charakterystyką funkcjonowania systemu oświaty w skali makro oraz funkcjonowaniem instytucjonalnym placówki oświatowej, w której są zatrudnieni np. warunkami socjalnymi pracy.
 - obciążenia z związane z brakiem sensu wykonywanej pracy i wymiernych efektów własnych działań.

Każdemu z 42 obciążeń towarzyszyły dwie 5 stopniowe skale: jedna dotycząca występowania danego czynnika i druga dotycząca subiektywnego obciążenia z nim związanego.

Narzędzie posiada odpowiednie właściwości psychometryczne. Alfa Cronbacha, które osiągnęło dla skali poczucia obciążenia wynik równy 0, 91. Rzetelność połówkowa Gutmanna, która wyniosła 0, 94. Za trafnością kongruencyjną narzędzia przemawiają odpowiednie korelacje z pozostałymi narzędziami zastosowanymi w badaniu tj. MBI (Pasikowski, 2000) i Teacher Self-Efficiency..

WYNIKI

W pierwszej kolejności porównano globalny wynik w zakresie odczuwanego natężenia stresu jeśli chodzi o podstawowe zmienne demograficzne.

Tab.2 Porównanie średnich globalnego wyniku w skali stresu kobiet i mężczyzn

	M Kobiety	SD Kobiety	M Mężczyźni	SD Mężczyźni	t	p
Ogólny wynik OPN	97,17	24,97	100,52	27,98	-,623	n.i.

M-średnia; SD-odchylenie standardowe ; t-wartość testu t-Studenta dla grup niezależnych; p-poziom istotności (w pozostałych tabelach te same skróty)

Brak jest różnic w globalnym wyniku poczucia obciążeń nauczycieli płci męskiej i żeńskiej (Tab.2). Subiektywnie więc nauczyciele płci męskiej i żeńskiej oceniają dotkliwość obciążeń zawodowych na tym samym poziomie. Kobiety i mężczyźni nie różnią się także w sposób istotny statystycznie ($p < 0,05$) w zakresie średnich wyników w trzech opisanych w metodologii obszarach, które mierzy narzędzie.

Brak jest także istotnych statystycznie ($p < 0,05$) korelacji liniowych pomiędzy odczuwanymi obciążeniami psychospołecznymi w pracy a wiekiem i stażem pracy, co wskazuje na brak ścisłego związku odczuwanego stresu z tymi zmiennymi.

Tab.3. Porównanie średnich pedagogów placówek ogólnodostępnych i specjalnych w zakresie ogólnego wyniku obciążenia stresem i 3 aspektów OPN

	M Ogólni	SD Ogólni	M Specjalni	SD Specjalni	t	p
Ogólny wynik OPN	103,86	25,14	96,27	25,54	1,678	n.i.
Obciążenia wynikające z zachowania uczniów	40,16	9,42	37,81	12,72	1,122	n.i.
Obciążenia systemowe	43,00	14,16	37,10	10,58	2,997	$p < 0,05$
Obciążenia związane z sensem pracy	19,54	5,57	19,89	6,05	-,353	n.i.

Dane przedstawione w tabeli 3. wskazują, iż pedagodzy specjalni i pedagodzy ogólnodostępni różnią się w sposób istotny statystycznie tylko pod względem odczuwania obciążeń systemowych, które jest wyższe u pedagogów placówek ogólnodostępnych.

Tab.4. Ranking 15 najbardziej obciążających dla nauczycieli spraw (N=191)

	Obciążenie	M	SD
1.	Zarabiam niewspółmiernie mało w stosunku do nakładu pracy.	3,71	1,31
2.	Muszę prowadzić zbyt dużo dokumentacji.	3,41	1,40
3.	Brak jest środków do przeprowadzenia zajęć, które chciałbym zrealizować.	3,33	1,34
4.	Mój zawód nie jest doceniany przez społeczeństwo.	3,27	1,48
5.	Moi podopieczni powodują dużo hałasu.	3,18	1,24
6.	Wychowankowie podczas zajęć przejawiają chwiejność nastroju.	2,95	1,20
7.	Rodzice podopiecznych nie chcą angażować się w wychowanie.	2,88	1,31
8.	Programy nauczania i plany są przeladowane.	2,87	1,34
9.	Moi wychowankowie nie są zmotywowani do nauki.	2,83	1,34
10.	Wychowankowie kłócą się między sobą.	2,75	1,28
11.	Przepisy dotyczące mojej pracy zbyt często się zmieniają.	2,73	1,42
12.	Przepisy, które mnie obowiązują nie są dostosowane do praktyki wychowawczej.	2,72	1,32
13.	Pomimo moich wysiłków wychowankowie nie nabywają pożądanych sprawności.	2,70	1,21
14.	Moi wychowankowie biją się między sobą.	2,69	1,31
15.	Na pozytywne zmiany w zachowaniu wychowanków muszę zbyt długo czekać.	2,69	1,23

Jak widać (tab.4.) w pierwszej kolejności dla nauczycieli obciążające są sprawy związane z funkcjonowaniem systemu oświaty tj. zbyt niskie zarobki, konieczność prowadzenia dużej ilości dokumentacji, brak środków na prowadzenie zajęć. Wysoko (poz. 4.) znalazł się także brak doceniania zawodu nauczyciela przez społeczeństwo. Następne w kolejności czynniki dotyczą różnych aspektów zachowania wychowanków i ich rodzin tj. hałasu (poz.5.), chwiejności nastroju (poz. 6.), braku motywacji podopiecznych do nauki (poz.9.), kłótni (poz. 10), bójek (poz. 14.). Na liście 15 najbardziej obciążających spraw występują także, chociaż dopiero przy końcu listy 2 czynniki związane z sensem i skutecznością własnej pracy pedagogicznej (poz. 13. i 15.)

OMÓWIENIE

Poziom globalnego odczuwania obciążeń psychospołecznych (stresu zawodowego) nie różnicował badanych nauczycieli ze względu na płeć, wiek i staż pracy. Jest to sprzeczne z wynikami niektórych badań, które wskazują na takie zawiązki (np. Travers i Cooper, 1993).

Pod tym względem nie różnili się także nauczyciele zatrudnieni w placówkach specjalnych i ogólnodostępnych, za wyjątkiem wyższego obciążenia w obszarze stresorów systemowych u tych ostatnich. Jeśli chodzi o obciążenia najbardziej dotkliwe dla badanych to wysoko znajdują się czynniki związane z obciążeniami systemowymi oraz zachowaniem podopiecznych.

WNIOSKI

1. Przywołane tutaj wyniki badań dają punkt wyjścia dla dalszych prac empirycznych pozwalających na lepsze rozpoznanie ważnej z utylitarne punktu widzenia problematyki stresu zawodowego nauczyciela. Zjawisko to stanowi bardzo istotne zagrożenie dla zdrowia szczególnie psychicznego pedagogów.
2. Interpretując uzyskane wyniki należy jednak pamiętać o zastrzeżeniach dotyczących doboru próby oraz o tym, że są to wstępne i dość powierzchowne dane. Jednakże potwierdzają one wartość nowego – skonstruowanego przez autora artykułu i P. Plichtę narzędzia do pomiaru obciążeń psychospołecznych w zawodzie nauczyciela.

PIŚMIENICTWO

1. Indulski J. A. Higiena pracy T.1, Łódź Wydawnictwo Instytutu Medycyny Pracy, 1999.
2. NIOSH Stress at work, Publication Number 99-101, 1998.
3. Kelly L. A., Berthelsen D. C. Preschool teachers; experiences of stress, "Teaching and Teacher Education", 1997, 4, s. 345-357.
4. Kyriacou C. Teacher stress and burnout: an international review, "Educational Research", 1987, 29, 146-152.
5. Paoli P. Second European survey on work environment 1995, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 1997.
6. Pasikowski T. Polska adaptacja kwestionariusza Maslach Burnout Inventory. W: H. Sęk (red) Wypalenie zawodowe. Przyczyny. Mechanizmy. Zapobieganie, Warszawa, PWN, 2000
7. Pyżalski J. Wypalenie zawodowe a zdrowie i zachowania zdrowotne pedagogów placówek resocjalizacyjnych, "Medycyna Pracy", 2002, 53, 6, 495-499.
8. Travers Ch. J., Cooper C. L. Mental health, job satisfaction and occupational stress among UK teachers, "Work&Stress", 1993, 7, s. 203-219.

STRESZCZENIE

Stres zawodowy stanowi coraz większe zagrożenie dla zdrowia psychicznego zatrudnionych. W szczególności dotyczy to grupy profesji pomocowych, do których zalicza się zawód nauczyciela. Artykuł przedstawia wyniki badań na próbie nauczycieli placówek ogólnodostępnych ogólnodostępnych (ogólnodostępnych=41) ogólnodostępnych specjalnych (specjalnych=150). Badań dokonano przy pomocy Kwestionariusza Obciążeń Zawodowych Nauczyciela autorstwa J. Pyżalskiego i P. Plichty, Kwestionariusza Wypalenia Zawodowego Ch. Maslach oraz polskiej adaptacji Skali Poczucia Skuteczności Nauczyciela autorstwa R. Schwarzera. Nie stwierdzono związku stresu zawodowego z płcią i wiekiem. Jeśli chodzi o typ placówki wykazano, że nauczyciele placówek ogólnodostępnych są bardziej obciążeni czynnikami związanymi z systemem edukacji ($p < 0,05$). Przedstawiono i krótko omówiono także ranking czynników obciążających nauczycieli dla całej próby ($N=191$).

ABSTRACT

Occupational stress is the profound danger for mental health of employees. In particular it is important for people employed in helping professions, including teachers. The article presents the result of the study on a sample of Polish teachers employed in regular schools ($N=41$) and special education institutions ($N=150$). The respondents filled in 3 questionnaires: Teachers' Occupational Stress (J. Pyżalski, P. Plichta), Maslach Burnout Inventory and Schwarzer teacher Self Efficacy Scale. There was no relationship between occupational stress and sex and age of the teacher. The type of organization differentiated the level of perceived educational system stressors. They were particularly higher in teachers from regular schools ($p < 0,05$). The ranking of 15 most important stressors for the whole sample ($N=191$) was also presented and briefly discussed.